

BİZ VE ÖTEKİ ARASINDA FRANSA'NIN MISIR'I İŞGALİ VE KÜLTÜREL SÖMÜRGEÇİLİK

BETWEEN US AND THE OTHER, FRANCE'S OCCUPATION OF EGYPT AND ITS CULTURAL COLONIALISM

Öz

Bereketli Nil Nehri'nden beslenen ticaret ve kültür merkezi Mısır, tarih boyunca önemli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde (1517) Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline gelen Mısır, 1798 yılında Napolyon önderliğindeki Fransız ordusunun işgaliyle karşılaşmıştır. Mısır tarihinde bir dönüm noktası kabul edilen Fransız İşgali (1798-1801), bölgenin sömürgeleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Mısır'ın belleğinde kolonyal hafızanın tohumlarını atan Fransız işgali, Doğu ile Batı'nın değerler noktasında birbiriyle karşılaşmasına, biz ve öteki arasında bir etkileşime zemin hazırlamıştır. Elliott Colla tarafından 2003 yılında kaleme alınan "Non, non! Si, si!": Commemorating the French Occupation of Egypt (1798–1801)" başlıklı makale, Mısır'ın Napolyon önderliğindeki Fransız ordusunca işgalini dönemin edebi metinleri ve tarihi kaynaklarına başvurarak değerlendirirken Fransız işgalinin bir bakıma yapı-sökümünü ortaya koymaktadır. Akademik çalışmalarını Washington'daki Georgetown Üniversitesi'nin Arap ve İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde sürdüren Profesör Elliott Colla, başta Mısır edebiyatı ve kültürü olmak üzere, devrimci siyaset ve sosyal hareket teorisi bağlamında yaptığı araştırmalarla tanınmaktadır. Bu çalışma, Colla'nın makalesini temel hatlarıyla incelemeyi ve yardımcı kaynaklar aracılığıyla Fransa'nın Mısır işgalini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Abdulkadir AKSÖZ*

* Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü

E-posta/E-mail:
abdldraksz@gmail.com

Orcid: 0000-0002-3393-9423

Anahtar Kelimeler: Elliott Colla, Mısır, Fransa, Napolyon, Sömürgeçilik.

Abstract

Egypt, a commercial and cultural hub fed by the fertile Nile River, has hosted significant civilizations throughout history. While the country became a part of the Ottoman Empire during the reign of Selim I, it faced the invasion of the French army led by Napoleon in 1798. The French Occupation (1798-1801), which is considered a turning point in the history of Egypt, paved the way for the colonization of the region. The French Occupation which planted the seeds of colonial memory in Egyptian collective memory also caused a confrontation between the East and the West in terms of values and set the ground for the interaction between "us" and the "other". Article titled "Non, non! Si, si!": Commemorating the French Occupation of Egypt (1798–1801)" written by Elliott Colla in 2003, reveals the deconstruction of the French occupation in a way while evaluating the occupation of Egypt by the French army under the leadership of Napoleon by referring to the literary texts and historical sources of the period. Professor Elliott Colla, who continues his studies at the Institute of Arab and Islamic Studies at Georgetown University, Washington, is known for his research in the context of revolutionary politics and social movement theory, especially in Egyptian literature, and culture. This piece aims to analyze Colla's article in its main lines and to analyze the French occupation of Egypt through ancillary sources.

Keywords: Elliott Colla, Egypt, France, Napoleon, Colonialism.

Başvuru/Submitted: 29.06.2022

Kabul/Accepted : 01.09.2022

Giriş

Sömürgecilik özü itibariyle, sömürgecinin askerî güç araçlarını kullanarak bir devleti veya topluluğu siyasi ve ekonomik yönden kendi egemenliği altına almasıdır. Doğal kaynaklara ve yönetime el konulmasının yanı sıra sömürgeciye ait üstünlük duygusu ön plandadır. Sömürgeleştirilen ülkenin dili, dini, kültürü, ananesi ve ahlaki değer normları ise “aşağı ve yabancı” olarak değerlendirilir. Böylelikle geri kalmış “barbar” toplumların sömürgecinin uhdesindeki üstün medeniyet ile tanıştırılması bir misyon haline dönüşür ve sömürgeciliğin meşruiyetine altyapı sağlar. Avrupalı güçlerin güdümünde gelişen sömürgecilik faaliyetleri dünyanın pek çok bölgesinde derin izler bırakmış ve kendi tasnif, tasrif ve tanımlama metoduyla emperyal bir çerçeve kazanmıştır. Sömürgeleştirme sürecinde, sömürge ilişkilerinin tahkim edilmesinde ve sürdürülmesinde, Doğu-Batı ikiliği (dikotomisi) ve bu ikilikte Batı'nın üstün-ileri, Doğu'nunsa aşağı-geri olduğunu kanıtlamaya yönelik söylem hayati bir rol üstlenmiştir (Mertcan, 2007:22). Dolayısıyla Avrupalı değerlerin medeniyet ölçüsü veya ilerleme standardı olarak kabul edilmesi durumuyla yüzleşmek gerekir ki bu, kolonyal geçmişe sahip toplumlar için uzun yıllar boyunca etkisini sürdürecektir psikolojik travma şekline bürünür. Bu minvalde, kolonyalizmin kültürel formu güçlü bir şekilde açığa çıkarak siyasal, ekonomik ve sosyal hayatın kılcal damarlarına nüfuz eder. Öte yandan sömürge geçmişi, milliyetçi duyguların mobilizasyonunu sağlayarak ulusalcılığı toplumun çeşitli katmanları üzerinde yeşertebilir. İç içe geçişler ve karşıtlıkların cenderesinde kimlik bunalımının yaşanması olası hale gelir. Bu doğrultuda, modern sömürgecilik ve emperyalizm tarihi açısından Fransa'nın Mısır işgali (1798-1801) incelenmeye değer bir örnek teşkil etmektedir.

Mısır tarihyazımında Fransız işgali, kritik bir eşik noktası olarak değerlendirilmektedir. Napolyon'un kısa süren bu girişimi, ülkenin Batılı sömürgecilik ve emperyalizmle tanışmasına zemin hazırlamış ve günümüze değin uzanan modernizm tartışmalarını körüklemiştir. Mısır tarihinde İslam'ın gelişinden bu yana geçen süre içinde, ülkenin Napolyon Bonapart komutasındaki bir Fransız askerî seferi tarafından işgal edildiği 1798-1801 yılları kadar bilimsel ve popüler bir benzer kısa dönem olmamıştır (Dykstra, 1998: 113). Öyle ki Batılı oryantalistler nezdinde Mısır'ın Napolyon tarafından işgali ülkenin modern tarihinin başlangıcı kabul edilmektedir. Diğer taraftan Mısır ve Arap milliyetçileri ise bu askerî müdahaleyi Batı emperyalizminin ve sömürgeciliğinin kötü bir hatırası şeklinde yorumlamaktadır. Michael Curtis'e göre bu “sefer” sıklıkla askerî açıdan başarısız ve nitelik olarak düşmanca, emperyalist bir macera ve Fransızların Ortadoğu ya da başka topraklardaki geri kalmış toplulukları medeniyetle tanıştırma konsepti *mission civilisatrice*, yani Medenileştirme Misyonu'nun habercisi olarak görüldü (Curtis, 2015: 23). Nihayetinde Napolyon'un Mısır'ı işgali, Batılı oryantalist bakış açısı bağlamında Doğu'ya karşı kurduğu üstünlük algısının bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Dykstra'nın ifadesiyle Fransız işgali, gerçekleşecek kültürel etkileşim ve değişimin uzun dramı için sadece bir girişti; gürültülü, dramatik, renkli, acımasız ve kısa (Dykstra, 1998: 138).

Sömürgecilik ve oryantalizm bağlamında Mısır tarihi önemli bir yer tutmakta ve Fransız işgali çeşitli araştırmalara konu edilmektedir. Mısır'ın işgali süreci gerek Osmanlı, gerek Avrupalı, gerekse Araplar açısından dönüm noktası sayılan hadiselerden biri olarak kabul edildiğinden, çok sayıda yerli-yabancı müelliflerin çalışmalarına konu olmuştur (Sarıkaya, 2018: 448). Bu çalışmaya, Mısır'ın 1798 yılında Fransa tarafından işgalini konu alan Elliott Colla'nın “Non, non! Si, si!”: Commemorating the French Occupation of Egypt (1798–1801)” adlı makalesinden hareketle Mısırlıların belleklerindeki Fransız imgesi tartışmaya açılarak başlanmıştır. İkinci bölümde, işgal ve sefer (occupation and expedition) arasındaki teorik düzlem, kolonyalizmin sömüren ve sömürülen üzerinde bıraktığı algılar üzerinden incelenirken üçüncü bölüm bu karşıtlık içerisinde yaşanan iç içe geçişleri Fransız Vivant Denon ile Mısırlı Hasan al-Attar'ın gözünden irdelenmiştir.

1. Modern Mısır'da Fransız İmgesini Tartışmak: İşgal mi Yoksa Sefer mi?

1998 yılında Mısır Hükümeti, Napolyon'un Mısır Seferi'nin iki yüzüncü yıldönümünü anmak için çeşitli etkinlikler düzenlemeye karar verir. Fransız-Mısır Yılı "L'année franco-égyptienne" kapsamında gerçekleştirilen kutlamaların boyutu, Mısır basını ve entelektüeller arasında sömürgeciliğin doğası üzerine yeniden düşüncelerine sebep olur. İfade edildiği gibi iki yüz yıl boyunca Fransa'ya karşı bir öfke veya dargınlığın söz konusu olmadığına (Ghazaleh, 1998) tam tersine bilimsel ve kültürel açıdan eşi benzeri görülmemiş bir değişim sürecinin Napolyon'un Mısır Seferi ile başladığına inanılıyordu. Mısır'ın işgali Büyük İskender'e özenen Napolyon'un bölgeye medeniyet götürme isteği olarak aktarılmaya çalışılmıştır (Demir, 2013:146). Diğer taraftan Fransa'nın Mısır Seferi'ni kanlı bir işgal olarak niteleyenler de vardı. Colla'ya göre tartışmanın beslendiği kaynak, sömürgecilik olduğu kadar Mısır milliyetçiliğinin temel anlatılarıyla da ilgiliydi. Sorun daha isimlendirmede kendisini gösteriyordu; "Sefer" mi yoksa "İşgal" (expedition vs occupation) olarak mı tanımlanması gerektiği konusunda bir uzlaşma söz konusu değildi.

Bu noktada Fransa'nın Mısırlılar için ne anlam ifade ettiği konusu önemli hale gelmektedir. Avrupa kültür ve medeniyetinin en üst düzey temsilcilerinden biri sayılan Fransa, sekülerizm, modernizm ve rasyonalizm gibi değerlerin merkezi olarak Mısırlıların eğitim almak için tercih ettikleri ilk Batılı ülkeydi. Fransız işgalinin bir "Mısır Rönesansı"nın doğurduğu yönündeki iddialar, Avrupa modernleşmesinin Mısırlı seçkinler arasında dillendirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu noktada Colla, milliyetçi kimliğiyle tanınan Mustafa Kamil Paşa'nın 1895'te Toulouse'da yaptığı bir konuşmaya atıf yapmaktadır. İçerik itibarıyla Mısır'ı derin uykusundan uyandıran, bilim ve sanatla tanıştıran Fransa; bir medeniyet armağanı olarak övülmektedir (Colla, 2003:1045-46). Ancak bu yönde yapılan bir atıf, Mustafa Kamil Paşa'nın şahsiyetini tam manasıyla yansıtmamakta ve bir bakıma yanlış bir örneklendirme olarak dikkat çekmektedir. Colla makalesinde, Mısır milliyetçisi Mustafa Kamil Paşa'yı bir bakıma "Fransız hayranı/yanlısı" gibi lanse etmektedir.

Her şeyden önce Mustafa Kamil Paşa (1874-1908) bir Mısır vatanperveridir. Yaşadığı dönemde ülkesini özgür kılmak ve İngilizler tarafından işgalini sonlandırmak için mücadele etmiş bir şahsiyettir. Zülal Zengin tarafından hazırlanan yüksek lisans tez çalışması, Mustafa Kamil Paşa'nın hayatı hakkında bize önemli bilgiler vermektedir.¹ Çalışmada Mustafa Kamil Paşa'nın Mısır'daki İngiliz sömürge yönetiminden kurtulmak amacıyla Fransa'nın desteğini almaya çalıştığı vurgulanmaktadır. Bilim ve edebiyatı besleyerek geliştiren Fransa, Mısırlıların Avrupa'ya tanıtılmasına yardım etmeli ve Mısır'ın kurtarıcısı olmalıdır (Zengin, 2016:55). Bir anlamda pragmatik denge siyasetinin ürünü olan bu yaklaşım, İngiliz sömürge idaresine karşı Mısır'ın egemenliğini tesis etme noktasında dış destek sağlamaya dönüktür. Mustafa Kamil Paşa'nın Toulouse'daki konuşması, İngiliz sömürge yönetimine karşı Fransa'nın desteğini kazanmak için yapılmış siyasi bir nutuktur. Konuşmasına İngiliz işgalinin yasadışı olduğu beyanıyla başlamıştır (Fahmy, 2008:177). Dolayısıyla Colla'nın Mustafa Kamil Paşa üzerinden örneklediği "Mısır milliyetçilerinin Fransız hayranlığı" bütünlük açısından tam bağlamına oturmamaktadır. Mustafa Kamil Paşa, Mısır'da İngiliz işgali yerine Fransız işgalini bir alternatif olarak savunmamıştır. Paşa, İngiltere ve Fransa arasındaki rekabetten yararlanarak uluslararası güç siyasetinin gereğini uygulamaya çabalamıştır. Nitekim İngiliz işgali sırasında Fransa'nın bıraktığı izlerin silinmeye çalışılmasına karşı çıkmış, bu durumu da Fransız kamuoyunu Mısır'ın tarafına çekmek için kullanmaya çalışmıştır (Zengin, 2016:55).

Colla'nın dikkat çekmeye çalıştığı odak noktası, Mısır ile Fransa arasında özel bir ilişkinin varlığı üzerinedir. Bunun nedeni kolonyalizm çelişkisine rağmen Napolyon'un Mısır Seferi'nin halkın hafızasında İngiliz sömürge idaresine nazaran daha olumlu bir iz bırakmış olmasıdır. Örneğin Cemal Abdülnasır döneminin baskın anti-empyralist ve Arap milliyetçiliği² politikalarına karşın 1798 Fransız İşgali'nin Mısır'da devrim düşüncesinin yerleşmesinde önemli

bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Belirtilmesi gereken husus şudur ki, Napolyon'un Mısır Seferi, muhtevası itibariyle diğer sömürgeci faaliyetlerden ayıklanarak İngiliz ve Amerikan emperyalizminden farklı bir biçimde sunulmuştur.

Napolyon'un Mısır'a dair emelleri oldukça geniş ve iddialıdır. 300 gemi, 50 bin asker ve 151 bilim adamından oluşan devasa ordusuyla yola çıkan Napolyon'un amacı, Mısır'ı almak suretiyle Büyük İskender gibi tarih yazan bir imparator olduğunu bütün dünyaya ispat etmektir (Kalin, 2016: 292). Sefer sırasında uyguladığı propaganda ile kendisini Osmanlı'nın ve Müslümanların dostu olarak göstermekten çekinmemiştir. İşgale giderken Eski Ahit, Yeni Ahit, Kur'an-ı Kerim, hadis kitapları, mitoloji ile ilgili kitaplar ve Montesquieu'nun Kanunların Ruhu adlı kitabını yanında bulundurması ilginçtir (Christian, 2005:12). Bu durumu işgali meşrulaştırmak için dini ve kültürel kodlara tam manasıyla hakim olma arzusunun bir nişanesi şeklinde okumak mümkündür. Napolyon'un kendi sözleri ile Mısır seferi, Mısır için bir kurtuluş ve "uygarlık" projesiydi (Gençoğlu ve Yol, 2022:230). Dolayısıyla Mısır'ın özgürleştirilmesi, eski Firavun çağındaki ihtişamına geri döndürülmesi ve uygar Fransız medeniyeti ve kültürüne entegre edilmesi gerekliydi. Böylesi bir hedefin gerçekleştirilmesi için Napolyon, Osmanlı'yı düşmanlaştırmak yerine "kadim dost" rolünü oynamaya devam etmiştir. Zira Fransa işgale gerekçeler göstermekle birlikte, Osmanlı Devleti'ne doğrudan bir savaş ilanında bulunmamış, aksine bu hareketi Sultan'ın arzusu veya Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda gerçekleştirildiğini ifade etmiştir (Sarıkaya, 2018:452). Bu yolla, muhtemel direnişin daha başlamadan engellenmesi ve bir iyi niyet göstergesi şeklinde yerli halkın Osmanlı'ya karşı dostane duygularının kullanılmasını hedeflenmiştir. Napolyon her yerde İslam adına savaştığını kanıtlamaya çalışıyordu; söylediği her söz Kur'an Arapçası'na çevriliyordu, bu arada Fransız ordusu da, Napolyon'un talimatıyla, İslam duyarlılığını hep akılda tutmaya zorlanıyordu (Said, 2016:92). Böylelikle bir manipülasyon aracı olarak dini duygulara nüfuz edip psikolojik açıdan Mısır halkı üzerinde egemenliğini meşrulaştırmaya çalışıyordu. Düşman ordusunun ilk muhatabı olan İskenderiye ve Kahire'deki mukimler ile kölemenler gibi bölge eşrafının tavır ve tutumlarının yeknesak bir görünüm arz etmediğini öncelikli olarak zikretmek zorundayız (Sarıkaya, 2018:464). Nitekim Napolyon'un hile ve desiselerine maruz kalan bazı Mısırlı ileri gelenler işgale direnmek yerine işbirliği yolunu tercih etmişlerdir. Napolyon, kendini Mısırlılara zorla benimsetmek için gücünün yetersiz kaldığını görür gibi olduğunda, yerel imamlara, kadınlara, müftülere, ulemaya, Kur'an'ı Fransız ordusu lehinde tefsir ettirmeye çalıştı (Said, 2016:92). Bu sistematik dezenformasyon sonucunda Mısır'da Müslüman halkın itimat gösterdiği din adamlarının Napolyon'un safında yer alması, işgalin meşrulaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Fransa donanması İskenderiye önlerinde demirlediği sırada şehir halkı kalelerinde beklerken, maalesef şehrin ileri gelen takımı Napolyon'un davetine katılma konusunda adeta birbiriyle yarış içinde bir tavır sergilemiştir (Sarıkaya, 2018:464).

Napolyon uyguladığı strateji ile işgale dönük kitlesel bir rahatsızlığın doğmasını ve isyana dönüşmesini engellemeyi amaçlamıştır. Mısırlıları yanına çekmek için psikolojik savaş unsurlarını kullanmaktan çekinmemiştir. Bölgede bir Fransız kolonisi kurmayı hedeflemiş hatta bu koloniyi Firavun dönemlerindeki gibi bir hayat süreceği yer olarak tasarlamıştır (Demir, 2013:146). Böylece Mısır'a medeniyet getirmekle kalmayıp yeniden medeniyetin beşiği olacaklardı.³ Ayrıca Fransızlar Mısır'ı gelmiş geçmiş en acımasız tiranlardan kurtaracak, Mısır'ın tarım, sanayi ve ticaretinin refahını geri getirecek, Avrupa ve Hindistan arasındaki ticaret için eski Süveyş yolunu bir kez daha açacak ve böylece halkların ekonomik hayatında gerçek bir devrimi gerçekleştirecekti (Gençoğlu ve Yol, 2022:230). Fransız bakış açısı bu yönde olsa da özellikle XVIII. yüzyılda Mısır'ın yönetiminde rol oynayan Abdurrahman Kethüda zamanında Kahire ve çevresinde büyük bir sosyo-kültürel dönüşüm yaşanmış ve kendine has estetiğiyle göz kamaştırıcı eserler inşa edilmiştir. Üstelik kahve ticaretiyle hissedilir bir ekonomik refah vardır.⁴

Bu noktada Napolyon'un işgal ordusundaki uzman bilirkişilerin bilimsel ve kültürel usla bezeli bir "medeniyet misyonu" taşıdıklarına inanılmıştır. Mısır'daki "medenileştirme

misyonu”⁴ nun baş aktörü Napolyon'a göre uygarlık, bir taraftan ticareti teşvik etmekle bir taraftan da matbaayı, Fransız dilini, eğitimi, tıbbı, koruyucu hijyeni ve sanatı bu yeni coğrafyada tanıtmak ve yerleştirmekle sağlanabilirdi (Gençoğlu ve Yol, 2022:230). Bu amaca binaen bir “Mısır Enstitüsü-Institut d’Egypte” kurularak Mısır’ın gizemlerinin bilim adamları tarafından çözülmesi ve bilinmezliklerinin keşfedilmesi planlanmıştır. Kimyacı, tarihçi, biyolog, arkeolog, cerrah ve eski eser mütehassısı ekipleriyle birlikte Enstitü, ordunun âlim tümeniydi (Said, 2016:93). Edward Said’e göre bu âlimler tümeni sömürgeciliğin bilimsel koludur ve tek bir amaca hizmet için Mısır’dadırlar. Enstitünün yaptığı iş ordununkinden daha az saldırganca değildi: Mısır’ı modern Fransa’ya aktarmak (Said, 2016:93).

Mısırlı entelektüellerin sorguladıkları husus Fransız sömürgeciliğini ve işgalini sadece kültürel kodlarla yorumlamanın doğru olup olmadığı üzerinedir. Colla, makalesinde yaptığı Fransızca kaynaklı alıntıda Mısırlı muhaliflerin işgalin kültürel açıdan olumsuzlanmasına nasıl karşı çıktıklarını gözler önüne sermektedir. Onlara göre; “Fransa’nın Mısır seferi tam anlamıyla kolonyal bir askerî işgaldir. Kültürel gayesi yoktur. Bu tür gayeler silah zoruyla dayatılamaz. Bilimsel veya kültürel bir misyon kılıç veya topla değil, inançla, sözle veya eylemle onaylanır” (Colla, 2003:1047). Diğer kesimler ise Napolyon’un ordusunda bilim adamlarının bulunmasını seferin sadece askerî niyetle gerçekleşmediğini öne sürerken kültürel çalışmaların en nihayetinde politik bir amaca hizmet ettiği konusunda hemfikirdir; “Savaş ahlaki kriterlere göre değerlendirilemez, çünkü genel olarak tüm savaşlar gayri ahlakidir. Seferin kültürel etkisini değerlendirmeyi teklif etmek, gayri ahlaki bir olayın ahlaki sonuçlarını yargılamaktır.” (Colla, 2003:1047).

Sonuçta Colla’ya göre bazı Mısırlı entelektüeller, iki yüzüncü yıl kutlamalarını boykot ederek Mısır’ın sömürgeleştirilme tarihi içerisinde yer alan bir dönemin anılmasını eleştirmişlerdir. Olayın özü, Avrupa emperyalizminin Fransa özelinde “masum” yüzünün bilim ve kültür aracılığıyla öne çıkarılmasıdır. Dolayısıyla iki yüzüncü yıl kutlamalarının bir anlamda Mısır’da yaşanan acıları ve sömürgeci işgali unutturma teşebbüsü olduğu anlaşılmaktadır.

2. Anlatılar İçerisinde Dolaşmak yahut İşgal/Sefer’e Teorik Yaklaşmak

Makalenin ikinci bölümü, işgal ve sefer (occupation and expedition) arasındaki teorik bağlantıyı incelemektedir. Colla, kolonyalizmin sömüren ve sömürülen üzerinde bıraktığı algılar üzerine düşünmemizi istemektedir. Burada karşımıza iki çeşit değerlendirme türü çıkar. İlki sömürgeciliği “ben ve öteki” arasındaki keskin bir mücadele olarak tasvir ederken ikincisi gri tonların daha ağırlıkta olduğu bir anlatıma sahiptir. Biz ve onlar arasında yapılan ayırım çoğunlukla XX. yüzyılın ulusal kurtuluş mücadelelerinde kendisini göstermiştir. Sömürge rejimi, sömürülenin kurtuluş mücadelesi sonrası ulus inşasının şekillenmesi sürecinde de eleştirilerin merkezinde yer almıştır. Dolayısıyla birinci tür değerlendirme, sömürge döneminin tüm izlerini silmeyi ve mümkünse sömürge öncesi duruma geri dönmeyi muştular. Çoğunlukla sömürgeciye şiddetli bir karşı koyuş göze çarpar. İkinci tür değerlendirmede ise belli noktalarda sömürgeci ile sömürülenin birbirleri arasındaki paylaşımları ön plandadır. Burada iç içe geçişler söz konudur ve kendisine yabancı olanı tanıma, anlama ve yorumlama niyeti dikkat çeker. Kolonyalizme dair ikinci tür anlatıda, homojenlik yerine melezlik hâkimdir. Ben ve öteki kimliği yer değiştirebilir veya birbirini taklit edebilir.

Colla, sömürgeciliğin birinci ve ikinci tür anlatısını Mısırlı meşhur tarihçi Abdurrahman el-Ceberti’den uzun bir alıntı yaparak ortaya koymaktadır. Ceberti, Mısır sokaklarına taşan Fransız askerlerini İblis’in ordusundaki şeytanlara benzeter ve el-Ezher Camii’ne postallarıyla girip İslam’ın kutsallarını nasıl kirlettiklerini çarpıcı bir şekilde anlatır. İşgalin sert ve karanlık yüzünü tüm çıplaklığıyla betimlerken Fransız askerlerini yağmacı olarak nitelendirir. İkinci alıntıda ise Ceberti, Fransız bilim adamlarının çalışmalarını gerçekleştirdikleri bir mekândan bahseder. İçerisinde büyük bir kütüphanenin bulunduğu bu evde, aranan kitaba ulaşmak mümkündür ve

Müslümanların gelip araştırma yapmasına bir mani yoktur. Ceberti buraya sıkça gittiğini ve basılı kitaplar sayesinde pek çok farklı şey öğrendiğini yazar. Burada bir tarihçiye ait iki farklı anlatı dikkat çekicidir. En nihayetinde Ceberti'nin Fransızlar hakkında kullandığı ifadelerin hangi maksat ve ne adına kullanıldığı sorusu karşımıza çıkmaktadır.

Colla makalesinde belirtmemiş olsa da, Ceberti'nin Fransız işgalini konu alan eseri *Mazharü't-tağdis (Muzhirü't-tağdis) bi-zehâbi (zevâli) Devleti'l-Fransîs* (Maksudoğlu, 1993:190-191) Osmanlı Sadrazamı Yusuf Ziya Paşa'ya ithafen kaleme alınmıştır. Mısır'ın istilası Osmanlı Devleti içerisinde büyük yankı uyandırmış ve dost telakki edilen Fransızlara karşı ciddi bir öfkeyi tetiklemişti. Öte yandan Ceberti'nin Fransız işgali sırasında birtakım görevler aldığını öğreniyoruz. Napolyon Mısır'ı işgal edince onu ülke yönetiminde bir vasıta olarak kullandığı âyan ve eşraf divanına üye tayin etmiştir (Maksudoğlu, 1993:190). Fakat müellif, bu eserini Sadrazam'a sunmasından dolayı Napolyon'u ve Fransızları tasvir ederken küçük düşürücü ifadeler yer vermekte; Sultan III. Selim ve Sadrazam'ı için ise övgü dolu ifadeler kullanmaktadır (Sarıkaya, 2014:79).

Günümüzde dahi Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine yapılan çalışmalarda önemli başvuru kaynaklarından biri kabul edilen Ceberti'nin El-Ezher Üniversitesi'nde hocalık yaptığını ve ulema sınıfına mensup olduğunu belirtmek gerekir. Fransızların El-Ezher içerisinde gösterdikleri taşkınlık ve yağma burada hoca olan Ceberti için elbette ki kabul edilebilir değildir. Ceberti'nin yazdıkları aracılığıyla Fransız işgalinin karanlık yüzü Mısırlıların hafızalarına yerleşmiştir. İkinci alıntıda bahsedilen Fransız bilim adamları ve çalışma ortamına dair izlenimlerini ise bir ilim insanı olması bakımından onun araştırma ve öğrenme merakına bağlamak mümkündür.

Tam bu noktada Colla'nın makalesinde “kolonyal melezlik” üzerine teorik bir tartışma kendisine yer bulmaktadır. Sömürgeci geçmişin kültürel kodları, keskin ulusal anlatıda görmezden gelinirken ikinci model belirsizlik ve melezlik üzerinden aktarılmaktadır. Colla'nın ifade etmek istediği husus ise, Fransız İşgali/Seferi'ni anlatan metinlerin en doğru şekilde hem karşıt ve keskin, hem de belirsiz, çatışmalı ve ikircikli olarak tanımlanabileceğidir. Başka bir deyişle, sömürgecilik dönemine dair metinlerde sadece bir anlatı türünün bulunmadığını ifade ederken yukarıda bahsedilen iki modele bir arada karşılaşılabileceğini belirtir. Ceberti'den yaptığı alıntılarının da bu teorik iddiayı açıklamaya başlamadan önce okuyucunun önüne koymak olduğu anlaşılmaktadır.

Colla, Fransızların Mısır'ı sömürgeleştirmeye yönelik girişimine dair edebi kaynakların oldukça geniş olduğunu anlatır. Ona göre sömürgeci şiddet ile ben ve öteki arasındaki kültürel alışverişe dair düzinelerce Fransızca, İngilizce ve Arapça metinlere rastlamak mümkündür.⁵ Colla, Mısır Seferi/İşgali üzerine yazılmış pek çok eser bulunmasına rağmen nadiren birbirlerine referansla okuduklarını belirtir. Her metin kendi ulusal edebiyatının bir parçası olarak ele alınırken metinler arasında bağlantı kurmanın ötesinde bir olayın tek taraflı tasvirlerini benimseme eğiliminin ağır bastığı görülür. Monolog halini alan bu yaklaşım, ancak kolonyal dönemin metinlerini karşılaştırmalı okuma yoluyla bertaraf edilebilir.

Yazar postkolonyal çalışmalarda karşılaştırmalı okumanın önemine değinmek için Edward Said'e atıf yapmaktadır. Edward Said sömürgeciliği sadece askerî tahakküm olarak değerlendirmemiş aynı zamanda “söylemsel tahakküm”e yol açtığını ileri sürmüştür. Öte yandan Colla, “karşılaştırmalı emperyalizm edebiyatı”ndan bahseder ve bunu zıt kutupların iç içe geçmiş ve örtüşen tarihleri altında, hem suçlama siyasetine hem de daha yıkıcı yüzleşme ve düşmanlık siyasetine bir alternatif oluşturmaya çalışır. Colla daha sonra Said'in “Kültür ve Emperyalizm” çalışmasına referansla sömürgeci ile sömürgeleştirilenin edebiyatını karşılaştırma işine girişir. Batılılarla Doğuluların örtüşen deneyimlerini, sömürgecilerle sömürgeleştirilenlerin bir arada var olup gerek yansımalar gerekse rakip coğrafyalar, anlatılar, tarihler yoluyla birbirine karşı savaş verdiği kültürel alanların karşılıklı bağımlılığını dikkate almamak ya da başka bir biçimde yok

saymak, geçen yüzyıldaki dünyada neyin temel olduğunu gözden kaçırmak olacaktır (Said, 2016:22). Bu minvalde Colla, makalesinin bir sonraki bölümünde Vivant Denon'un "Voyagedans la Basse et la Haute Egypte" adlı çalışması ile Hasan al-Attar'ın "Maqama fi-l-Francis" eserini karşılaştırmalı olarak ele almaktadır.

3. "Non, non! Si, si!": İç İç Geçişler Arasında Ben ve Öteki

Fransız ordusu ile beraber Mısır'a gelen bilim adamlarından Vivant Denon, bir illüstratör, yazar ve seyyahı. Napolyon'un generali Desaix'nun Yukarı Nil bölgesindeki askerî harekâtında yer almıştı. Amaç Mısır'ın Memlûklü hâkimi Murad Bey'i takip edip köşeye sıkıştırmaktır. Denon askerlerle birlikte izlenimlerini not almaya başlar. Fransız Devrimi'nin büyümlü atmosferini soluyan biri olarak Mısır'ın gizemlerini, şehirlerini ve anıtlarını kaleme alır. Bunlardan eserinde söz ederken bir savaş anlatısı olarak Memlûk Beyi Murad'a karşı gerçekleştirilen mücadeleyi mutlak zıtlık, karşıt ahlaki güçler arasındaki keskin çatışma biçiminde aktarmaktadır.

Denon'a göre Mısırlılar, Fransızların kendilerini Memlûk beylerinin zulmünden kurtarmaya geldiğini fark edemedikleri için bilinçsizce davranıyorlardı. Özellikle Fransız ordusu gittiği her yerde direnişle karşılaşılıyor, Yukarı Mısır'ın çöllerinde aniden ortaya çıkan Bedeviler ve köylülerin saldırısına uğruyordu. Fransızların böylesi bir küstahlığa zorla karşılık vermekten başka bir seçenekleri yoktu. Fransız Devrimi'nin getirdiği rasyonel değerlerin evrenselliğinden kuşku duymayan Denon, Mısırlıların Fransız ordusuna karşı direnişini mantıksız bulmuş ve bir çeşit hurafeye dayandığına inanmıştır. Dolayısıyla Denon'un anlatısında üstün medeniyet temsilcisi Fransızlar olurken ironik bir biçimde Mısırlılar kendi yurtlarında yağmacı ve saldırgan olarak nitelendirilmektedir. Fransız ordusunun örgütsel ve ahlaki üstünlüğü, yol boyunca karşılaştıkları direniş acımasızca bastırmıştır.

Colla bu durumu açıklamak için Fransız ordusundan tüfek çaldığı için idam edilen Mısırlı bir çocuğun hikâyesini kullanır. Yaşlı ve ağma bir annesi dışında kimsesi olmayan çocuk, Fransız ordusuna ait silahları çalma girişimi sırasında yakalanır. Denon, General Desaix'nun önüne getirilen suçluyu tasvir ederken melek gibi bir yüze sahip on iki yaşında bir çocuk olduğunu yazar. Çocuğun kolundaki yaraya dikkat çekerken General'in buna duygusuzca baktığını aktarır. Esas mesele silahları çalmak için onu kimin gönderdiğidir ve General'in sorusuna çocuk hep aynı cevapla karşılık verir; "Hiç kimse!". General kendisini kimin gönderdiğini itiraf ederse, ona hiçbir şey yapılmayacağını söyler ama eğer itiraf etmemekte ısrar ederse hak ettiği cezayı göreceği konusunda tehdit eder. Çocuğun Desaix'ya verdiği cevap nettir; "Size söyledim, beni kimse göndermedi, bana sadece Allah ilham verdi. İşte başım, kes şunu." Bu sözlerin kendini korkusuzca feda etmeye hazır on iki yaşındaki bir çocuğun dilinden dökülmesi karşısında Denon, bunun sebebini İslam ile açıklar ve bu dine inananların kahramanlığa ve kötülüğe meylettğini ileri sürer. İdam fermanı çıkan çocuğun kendinden emin bir şekilde ölümü gülümseyerek kabul etmesi Denon'un dikkatinden kaçmaz.

İkinci anlatıda Denon, kolonyal şiddetin boyutlarını gözler önüne seren Girgeh Kasabası'ndaki katliamdan bahseder. Yerleşkede Fransızlara karşı direnen binden fazla isyancı köylü öldürülür. Fransızlar yaşananların meşrulaştırılması konusunda Mısırlıların kendi söylediklerini anlamamasını ve itaatten kaçınmalarını gösterir. Öyle ki Fransız Devrimi'nin özgürlük, kardeşlik ve eşitlik ilkeleri adına Mısır köylüleri katledilir. Buraya kadar anlatılanlar Colla'nın üzerinde durduğu ikili karşıtlıkların öyküsünü sunmaktadır. Fransız rasyonalitesi karşısında Mısır'ın cehaleti, Avrupa'nın aydınlıkçı düşünce sistemi karşısında Müslüman irrasyonelitesinin karmaşası, biz ve onlar arasındaki ayrımı derinleştirmektedir.

Bu katliam sonrası birlikler kasabanın dışında toplanır ve General Desaix askerlerini eğlendirmek için yerel hikâyeye anlatıcıları tutar. Ordudaki tercümanların simültane çevirisiyle Fransız askerleri anlatılan hikayeleri ilgiyle dinler. Denon'a göre Fransızlar, Mısırlı hikâyeye

anlatıcılarının kendilerine sunduğu fantezilerden zevk aldılar (Colla, 2003:1059). Anlatılan masal ve hikâyelerin büyüü Denon'a Fransız tiyatrosunu anımsatır. Burada biz ve onlar arasındaki keskin sınırlar aşınmaya uğrar. Denon ve askerler kendisini ötekinin sunduğu kültürel haz içerisinde bulurken kültürler arası çapraz özdeşleşme ortaya çıkar. Colla için de önemli olan Denon'un Mısır ve Fransız kültürünü karşılaştırması, öteki'nin yaşam örüntüsünden bir şeyler keşfetmesi ve bunu kendisiyle özdeşleştirmesidir.

Hasan al-Attar'ın "Maqama fi-l-Francis" adlı eseri Colla'nın makalesinde değerlendirilen bir diğer anlatı türüdür. Makame Arap toplumuna özgü bir edebiyat türü olarak bilinmektedir. Tanımı ve içeriği itibarıyla geniş bir literatürü kapsamaktadır. Erol Ayyıldız'ın ifadesiyle "Hayali bir kahramanın başından geçen olayların hayali bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden (makâmât) meydana gelen edebî tür ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adıdır" (Ayyıldız, 2003:417-419). Sıtkı Güllü ise "...Makâme'nin, Abbâsiler devrinde "Yetkili şahıslara tenkit içerikli öğütlerde bulunmak" anlamında kullanıldığını; Bedîû'z-zeman el-Hemezânî ve halefi el-Harîrî'nin üsluplarıyla da: "Yazarının eğitim ve dil öğretimini hedeflediği ve ağırlıklı olarak döneminin sosyal kokuşmuşluğuna doğrudan ya da dolaylı olarak değindiği, âyet, hadîs ve darbimesellerle desteklediği müsecca' nesir ve şiirden oluşan bir edebî tür" (Gülle, 2000:184) olduğuna vurgu yapmaktadır. Edebi makamelerde öne çıkan unsurlar dil ile kelime oyunlarının yapılması ve yoruma açık olmasıdır. Colla'nın aktardığına göre Hasan al-Attar'ın makamesi Fransız işgalini anlatan en özgün eserlerden biri sayılabilir. Ceberti ile aynı dönemde yaşayan Attar, Fransız işgaline karşı çıkan ilim adamlarından biridir. Aslen Faslı bir alim olan Attar, Ceberti gibi, Fransız askerlerini Mısır topraklarında görmekten son derece rahatsızdır (Kalın, 2016:301). Öyle ki Ceberti'nin vakayinamesini yazarken Attar'ın makamesinden sıkça alıntı yaptığı ifade edilmektedir.

Attar'ın makamesindeki kahramanımız, Fransızların Mısır sokaklarını işgal etmiş olmasından oldukça kaygılanır ve kendisini huzursuz hisseder. Yabancı (öteki) Fransızların kontrolündeki bölgeden kaçıp kurtulmak ister. Fransızlara korku ve şüpheyle yaklaşır ancak aynı zamanda merak duygusu ağır basar. Fransızların bilime ve felsefeye olan ilgileriyle meşhur olduklarını ve onlarla bir bilgi alışverişinde bulunabileceğini düşünür (Colla, 2003:1061). Fransız bilginlerin kaldığı yeri ziyaret etmeye karar verir ve haklarında pek çok şey duyduğu bu insanları büyüleyici bir şekilde güzel bulur.

Makame'de kelimelerin tasvir gücünü kullanan kahramanımız, Fransız bilginleri aşkla betimlemektedir. Fransız akademisyenler, ona hukuk, teoloji ve doğa bilimleri gibi çeşitli konulardaki kitaplarına birlikte göz atmaya davet eder. Makamenin kahramanı, Fransız akademisyenlerin dış görünüşlerinden basılı kitaplarına, dillerinden tavırlarına kadar pek çok konuda hayranlık besler. Özellikle klasik şiir okumada usta bir Fransız, güzelliği ve Arap diline hâkimiyetiyle anlatıcının gözlerini kamaştırır (Colla, 2003:1063). Burada tam anlamıyla bir öteki'den etkilenme ve ona bağlanma durumu zuhur ederken kahramanımız zihninin de Fransız bilgin tarafından işgal edildiğini haykıracaktır⁶.

Attar'ın anlatısında ortaya çıkan husus, sömürgeci tahakkümün düşünsel boyutunu yansıtırken öteki'ye boyun eğmeyi göstermektedir. Kahramanın Fransız bilgin ile bir arada olmak için çırpınması, kendini öteki'de kaybetmesinin bir sonucudur. Bunu bir aşk'a dönüştürmesi ise "celladına aşık olma" sorununu akıllara getirmektedir. Nitekim Fransız akademisyen, kahramanın bir araya gelme teklifini "Hayır hayır! - Non, non!" diyerek reddetmiş daha sonra "Birbirimizden ayrılalım mı?" sorusuna "Evet, evet! - Si, si!" (al-'Attar, 96)⁷ şeklinde yanıtlamıştır. Attar, kahramanı ile Fransız bilgin arasındaki "aşk"a son verirken ötekinin kararlılığını öne çıkarır. İki arasındaki kopuş sonrası kahramanımız, Fransız bilginle tanışmasından tövbe eder. Başka bir deyişle sömürülen, sömürgecisinin zihni tahakkümünden uzaklaşmıştır.

Sonuç

Elliott Colla, sömürgeci ile sömürülen arasında acımasız anlatıların yoğunluğuna rağmen birinin öteki ile özdeşleşebileceğini iddia etmektedir. Burada şiddet tezine karşı kültür antitezi ön plana çıkar ki bu olası bir iş birliği ve değiş tokuş anına işaret etmektedir. Metinlerde yer alan çatışma, korku ve güvensizlik koşullarının kimlik, merak ve zevk adına askıya alınması durumuyla karşılaşılır. Kolonyal şiddet içerisinde ve kültür nosyonu etrafında şekillenen bu yakınlaşmanın önemli ama sadece anlık bir kırılmaya yol açtığını anlıyoruz. Colla'nın ifade ettiği noktalardan bir tanesi de sömürge dönemine ait metinlerin karşılaştırmalı okunması yönündedir. Saf karşıtlıklar üzerinden metinleri tanımlamak yerine içerisindeki melez ve geçişken durumlara dikkat çekmektedir. Ceberti, Denon ve Attar'ın metinlerinde ötekiye dair tanıma, benzeme ve yakınlık içeren kısımların bulunması önemlidir. Ancak bu, nihayetinde sömürgeci ile sömürülen arasında geçici bir ilişkidir ve kültürel özdeşleşme belli bir sınırdan noktanır. Attar'ın makamesindeki kahramanın Fransız aşk'ından sıyrılıp tövbe etmesi, Denon'un üstün Fransa yaklaşımının değişmemesi ve Ceberti'nin Fransızları işgalci olarak anması kolonyal sürecin izdüşümünü ortaya koymaktadır.

XXI. yüzyılda doğrudan askerî yollarla sömürgeleştirme faaliyetleri sona ermiş olsa da ekonomik, ideolojik ve kültürel kolonyalizmin varlığını sürdürdüğü bilinen bir gerçektir. Mısır'a gelen Fransız bilim adamları, öykündükleri Firavun dönemi Mısır'ının anıtsal eserlerini büyük bir hayranlıkla kaydederken hâlihazırdaki Mısır idaresini kötü, sefil ve geri kalmış olarak tanımlamışlardır. Bu noktada Memlûk/Osmanlı dönemi, Mısır'ın geri kalmasının nedeni gibi gösterilmiştir. Fransız işgaliyle sanki Mısır'da bilim, araştırma ve kültür gibi meselelerin ilk kez ortaya çıktığı gibi yanılısına zuhur etmiştir. Colla da Mısır'daki Osmanlı idaresine hiç değinmemiştir. Hâlbuki Napolyon'un işgali öncesi Mısır, hem mimari hem de ekonomik açıdan gayet iyi durumdadır. Mısır tarihinden Osmanlı dönemini silme çabalarının ürünü olan bu yaklaşım, sömürgeci Fransız işgalini bir kültürel aydınlanmanın işaret fişğine büründürerek yıllar sonra anma etkinlikleriyle pozitif yönde hatırlanmasına zemin hazırlamaktadır. Sömürgeci tahakkümün devam ettiğini gösteren "söylemsel hafıza" ise Napolyon'un Mısır'a saldırısı bir sefer miydi yoksa işgal miydi tartışmasıyla yahut ordusundaki bilim adamı sayısının vurgulanmasıyla adeta bulandırılmaktadır. Kültürel sömürgecilik bir milletin kendi tarihine, ananesine, ahlaki değer normlarına, duygu ve geleneklerine nüfuz ederek sömürgeci geçmişin acı ve ıstırapları içinden koparıp onu bir övünç kaynağı haline dönüştürebilmektedir. Nitekim Fransız işgali kısa ömürlü olmasına ve propaganda çerçevesinde şekillenmesine rağmen emperyal hegemonya imajıyla Mısır'ın tarih belleğinde yer etmiştir. Sömürgecilik klasik anlamda sona ermiş olsa da sömürülen milyonlar üzerindeki baskısı, düzeltilemeyen psikolojik bir travma halinde devam etmektedir. Böylece sömürgeci emperyalizmin oryantalist bakış açısı, kültürel kodların güdümünde yeniden üretilmektedir.

Kaynakça

- Al-'Attar', H. (1858). "*Al-Maqama fi-l-fransis*". Bulaq.
- Ayyıldız, E. (2003). Makame, *DİA*, XXVII. 417-419.
- Christian, C. (2016). Bonaparte et l'Islam. Alcazar publishing, premiere edition.
- Colla, E. (2003). "Non, non! Si, si!": Commemorating the French Occupation of Egypt (1798–1801). *MLN: French Issue*, 118(4), 1043-1069.
- Curtis, M. (2015). *Şarkiyatçılık ve İslam: Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri*. (Çev. M. Çakır) İstanbul: Matbu Kitap.
- Demir, Y. (2013). XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 130-146.
- Dykstra, D. (1998). *The French occupation of Egypt, 1798–1801*. In M. Daly (Ed.), *The Cambridge History of Egypt* (The Cambridge History of Egypt, pp. 113-138). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fahmy, Z. (2008). Francophone Egyptian Nationalists, Anti-British Discourse, and European Public Opinion, 1885-1910: The Case of Mustafa Kamil and Ya'qub Sannu'. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 28(1), 170-183.
- Gençoğlu, M. ve Yol, F. (2022). Fransız Sömürgeciliğinin Temelleri: "Medenileştirme Misyonu" ve "Asimilasyon Doktrini". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9(1), 221-247.
- Ghazaleh, P. (1998). When is a door not a door? *al-Ahram Weekly*, 388.
- Gülle, S. (2000). Arap Edebiyatında 'Makame' ve El-Harîrî'nin Osmanlı Medreselerinde Yüksek Arapça Öğretimi Çerçevesinde Okutulan 'El-Makamat'. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 0(2), 179-201.
- Kalın, İ. (2016). Ben, Öteki ve Ötesi: İslam- Batı İlişkileri Tarihine Giriş. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mertcan, H. (2007). Oryantalizm - Sömürgecilik İlişkisi: Batılı Fatihlerin Kılıcından Alaaddin'in Lambasına Uzanan "Aşk"ın Bitmeyen Kanlı Serüveni. *Milel ve Nihal*, 4(2), 11-28.
- Maksudoğlu, M. (1993). Cebertî, Abdurrahman b. Hasan. *DİA*, VII, 190-191.
- Raymond, A. (2016). *Yeniçerilerin Kahiresi: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*. (Çev. A. Tümertekin) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Said, E. (2016). *Kültür ve Emperyalizm*. (Çev. N. Alpay) İstanbul: Hil Yayın.
- Said, E. (2016). *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*. (Çev. B. Ülner) İstanbul: Metis.
- Sarıkaya, H. (2014). Mısır'ın İstirdâdını Ele Alan Vekâyi'nâmeler ve Mehmed Emîn Karahân-Zâde'nin Târihçe'si. *İslami İlimler Dergisi*, 9(2), 79-80.
- Sarıkaya, H. (2018). Mısır'ın İşgali (1798-1801) Karşısında Osmanlı İdaresi ve Toplumunu. *Birinci Dünya Savaşı Odağında Tarih Boyunca Savaş*, (s.453-481).
- Serbest, M. (2017). Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 689-711.
- Şimşek, K. (2014). Tarih'i Cevdet'e Göre Napolyon. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 85-93.
- Zengin, Z. (2016). *Japon ve Mısır Modernleşmesinin Etkileşim Süreci: Mustafa Kamil Paşa (1874-1908) Örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul.

¹ Mustafa Kamil Paşa hakkında tez yazıldığını haberdar eden kıymetli hocam Doç Dr. Fatih Bayram'a teşekkür ederim.

² Cemal Abdülnasır dönemine damga vuran 1956 Süveyş Bunalımı sırasında Fransa, İngiltere ve İsrail'le birlikte Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesine karşı çıkmış ve Mısır'a askeri müdahalede bulunmuştur. Bu konuda hazırlanmış özgün bir çalışma için bkz. Serbest, M. (2017). Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 689-711.

³ Mısır Seferi'ni tüm ayrıntılarıyla ele alan Fabrice Hourlier'in yönetmenliğini yaptığı 2 bölümden oluşan 2017 yapımı "Napoleon Bonaparte: The Egyptian Campaign" belgeseli için bkz: Napolyon Mısır Seferi 1. Bölüm; <https://www.youtube.com/watch?v=57zDecs-fHQ>. Napolyon Mısır Seferi 2. Bölüm; <https://www.youtube.com/watch?v=olnavAlqAgU>.

⁴ Mısır'daki Osmanlı egemenliğini kültürel, ekonomik ve mimari açıdan ele alan özgün bir çalışma için bkz: Raymond, A. (2016). *Yeniçerilerin Kahiresi: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*. (Çev. A. Tümertekin) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

⁵ Bu noktada bir ilave olarak Napolyon'un Mısır'ı işgalinin Osmanlı kaynaklarındaki tarihi ve edebi metinlerde yer bulduğunu belirtmek gerekir. Ayrıntılı örnekler için bkz: Sarıkaya, H. (2014). Öte yandan Napolyon'a özel ilgisiyle bilinen Cevdet Paşa'nın ünlü Tarih-i Cevdet eserinde Mısır'ın işgaline dair bölümleri içeren bir çalışma için bkz. Şimşek, K. (2014).

⁶ "The Frenchmen have invaded everything, even my mind!" Attar'dan aktaran Colla (2003:1063).

⁷ Attar'ın makamesini Arapça aslından İngilizce'ye Prof. Elliott Colla tercüme etmiştir. Arapça; Al-waslu minhu ghadan muhalan idh laysa yurthi ila rasisi Aqulu, "Waslan?" Yaqulu "Non, non!" Aqulu "Hajran?" Yaqulu "Si, Si!". İngilizce: To consummate my love for him has become impossible Because he has no pity for passion I ask, "Shall we get together?" He replies, "No! No!" I ask him, "shall we leave each other?" He replies, "But, yes!".